

مرتضی مدرس کیلانی

مُحَمَّدٌ رَجُلٌ كَمَا

انشاب و تحشیه
منوچهر صدوقی سمنی

مدرس گیلانی، مرتضی، ۱۳۹۵ - ۱۳۷۸.
 [[معجم الحکماء (فی تراجم الحکماء الفلاسفه)، فارسی - عربی، برگزیده]]
 منتخب معجم الحکماء / مصنفه مرتضی مدرس گیلانی؛ به انتخاب و تحشیه
 منوچهر صدوقی سها. - تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۸۴.
 [هفده]، ۲۵۵ ص.

ISBN 964-8036-19-5

کتاب حاضر نخستین بار تحت عنوان «منتخب معجم الحکماء حاوی تراجم، عرفاء
 و فلاسفه و ریاضیون متأخره توسط نشر تاویل (۲۴۸ ص) در سال ۱۳۸۱ منتشر
 شده است.

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه به صورت زیر نویسی.

نمایه.

۱. دانشمندان اسلامی - سرگذشتنامه. الف. صدوقی سها، منوچهر، ۱۳۲۷ -
 ب. مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، ج. عنوان، د. عنوان: معجم الحکماء
 (فی تراجم الحکماء الفلاسفه)، فارسی - عربی، برگزیده. ه. عنوان: منتخب
 معجم الحکماء حاوی تراجم، عرفاء و فلاسفه

۲۹۷/۹۹

BP ۵۴ / م ۴۵ عم ۲۲۱۶

۱۳۸۴

م ۸۴ - ۸۵ = ۶

کتابخانه ملی ایران

منتخب معجم الحکماء

مرتضی مدرس گیلانی

چاپ اول: ۱۳۸۴

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: چاپخانه شرکت چاپ و نشر علمی و فرهنگی کتیبه

حق چاپ و نشر محفوظ است.

آدرس: تهران، خیابان نوفل لوشاتو، کوچه شهید آراکلیان

تلفن: ۶۴۰۵۴۴۵؛ فاکس: ۶۹۵۳۳۴۲

شابک: ۹۶۴-۸۰۳۶-۱۹-۵ ISBN: 964-8036-19-5

فهرست مطالب

۱۹	أبو القاسم الطبيب سلطان الحكماء	الف	ديباجة جديد
	أبو المجد محمد رضا بن محمد الحسين	و	ديباجة
۱۹	الإصفهاني	۱	تقريظ شيخ محمد حسين آل كاشف الغطاء
۱۹	آغاخان المنتجم الإصفهاني		سلسلة أساتيد المصنف — طاب ثراه —
	آغاخان المهندس الإصفهاني	۲	المنتبية إلى الشيخ الرئيس
۱۹	(محاسب الدولة)	۴	مقدمه
۲۰	أغا القزويني الفيلسوف		حرف الألف
۲۰	أغا الشيرازي المدرس	۱۱	أبو تراب القزويني الطبيب
۲۱	أغا بزرگ الشهيد الخراساني	۱۱	أبو تراب القاساني المدرس
۳۲	إبراهيم الرياضي الزنجاني (مسگر)	۱۱	أبو الحسن جلوة بن محمد الإصفهاني
	أحمد بن محمد حسن الإصفهاني	۱۲	أبو الحسن بن إسماعيل الإصطهباناتي
۳۴	(مولاياشي)	۱۳	أبو الحسن محمد تقي الشيخ الرئيس القجري
۳۴	أحمد الطبيب الكني	۱۴	أبو الحسن بن كمال السلطنة صبا
۳۴	أحمد بن محمد حسن المنتجم الكيلاني		أبو الحسن بن إبراهيم القزويني (سيد)
۳۵	أحمد بن إسماعيل الرياضي	۱۵	أبو الحسن رفيعي قزويني
	أحمد بن شهاب الدين البيشاوري	۱۶	أبو القاسم بن محمد حسين الرياضي
۳۵	(أديب بيشاوري)	۱۶	أبو القاسم بن محمد ناصرالحكمة الإصفهاني
۳۶	أحمد الطبيب الكيلاني (أمين الأطباء)		أبو القاسم بن محمود المنتجم الإصفهاني
۳۶	أحمد بن جعفر المنتجم الشيرازي	۱۶	(نجم الملك)
۳۶	أحمد المنتجم الكوگاني	۱۶	أبو القاسم المدرس الإصفهاني
۳۶	أحمد بن مهدي التراقي	۱۷	أبو القاسم بن محمد الإبرواني الطبيب
۳۷	أحمد بن جعفر الحكيم	۱۸	أبو القاسم بن محمود الخوانساري

٥٥	البادري هنري ماريث المسيحي	٣٧	أحمد المدرس الشيرازي (شيخ أحمد شانه ساز)
٥٥	بديع الملك بن محمد علي القجري (عماد الدولة)	٤١	أحمد بن أمين الرياضي الكاظمي
	حرف الثاء	٤٢	أحمد الريحاني الكرمانی
٥٦	محمد تقی بن أبي الحسن الأفشاري المنجم	٤٢	أسد الله المنجم الهزار جريبي
٥٦	محمد تقی بن محمد الآملی	٤٣	أسد الله المدرس اليزدي
٥٧	محمد تقی الأهری المنجم	٤٣	أسد الله بن محمود الجرفادقاني
	محمد تقی بن محمد كاظم الكرمانی (مظفر علی شاه كرماني معروف به مولوی ثاني)	٤٤	إسماعيل بن مرتضى الطهراني
٥٨	محمد تقی بن المصطفی الأرداق	٤٥	إسماعيل النجم الخراساني
٥٨	محمد تقی بن محمد المامقاني (حجة الإسلام)	٤٥	إسماعيل السبزواری
	حرف الجيم	٤٥	إسماعيل بن سميع الإصفهاني الحكيم
	محمد جواد النهاوندي المنجم (جهانيخش و منجم باشي)	٤٦	إسماعيل الطبيب الإصفهاني
٥٩	جعفر بن حسن اللواساني (حكيم الهی)	٤٦	إسماعيل الطهراني
٥٩	جعفر بن غلام المستوفي التبريزي	٤٧	إسماعيل بن زين العابدين المنجم التبريزي
٦٠	جعفر التبريزي الطبيب	٤٧	إسماعيل بن محمد علي الحلاق
٦٠	جعفر اليزدي الرياضي	٤٨	إسماعيل بن محمد حسين الخاجوي
٦٠	جعفر البروجردی الرياضي (رياض همداني)	٤٨	إقبال السلطان الموسيقي
	جعفر بن محمد حسين الإصفهاني	٤٩	إقبال اللاهوري
٦١	جعفر الحكيم العلوي (الكشفي)		حرف الباء
٦١	جعفر المراغي المنجم (بمير السلطان)	٥٠	محمد باقر الخاوري المنجم
٦٢	جورج جرداق	٥٠	محمد باقر بن ولي الله القاشاني
	جلال الدين بن أبي القاسم الإصفهاني (هماني)	٥١	باقر بن الخليل الرازي الطبيب
٦٢	جلال الدين الطهراني	٥١	محمد باقر الفيلسوف الهزار جريبي
٦٣	جمال الدين صفدر الأفغاني	٥١	محمد باقر بن محمد الفيلسوف
٦٤	جميل بن محمد الزهاوي البندادي	٥١	محمد باقر بن محمد علي الآلاري
٦٥	محمد جواد بن محمد تقی الطباطبائي	٥٢	(صحبت لاري)
٦٥	محمد جواد بن الحسن البلاغي	٥٢	محمد باقر الكيلاني الطبيب الصوري
٦٦	محمد جواد بن علي الجزائري	٥٢	(مدير الأطباء)
		٥٣	محمد باقر بن عبد الحسن الإصطهباناتي
		٥٣	محمد باقر بن محمد حسين الإصفهاني المنجم
		٥٤	بركات أحمد بن دائم علي الهندي البهاري
		٥٤	بروز محمد بن محمود الموسيقي

۸۲	نعمت اللهی	۶۷	جهانگیرخان بن محمد القشقای
۸۴	حیدرقلی بن نصرالله القجری		حرف الحاء
۸۴	حیدر الإصفهانی المدرس	۶۹	حبیب الله بن محمد علی القآفی الشیرازی
	حیدرقلی بن نورمحمد کابلی	۶۹	حاج آغا الحکیم التری
۸۵	(سردار کابلی)	۷۰	حبیب الله بن محمد جعفر ذوالفنون
	حرف الخاء		حبیب الله بن هاشم الخراسانی الحکیم
۸۸	الخلیل الکری الطهرانی	۷۲	(حبیب الله شهیدی خراسانی)
۸۹	خلیل بن محمد علی الرازی طبیب	۷۳	حبیب الله بن أحمد الشیرازی المنجم
	حرف الذال	۷۴	الحسن بن الخلیل الطیب الخلیل
۹۰	داوود بن محمد مهدی الخراسانی	۷۴	الحسن الکرمناشاهی الفلیسوف
	حرف الدال	۷۴	الحسن بن مهدی الطبسی الریاضی
۹۱	ذکاء الملک محمد علی الفروعی	۷۵	الحسن الموسوی المنجم الخراسانی
	ذبیح الله بن أبی الفضل السّاوی	۷۵	الحسن بن نصرالله العلوی
۹۲	(ذبیح بهروز)	۷۵	الحسن التستری العلوی المنجم
	حرف الزاء	۷۵	الحسن بن تقی التبریزی (تقی زاده)
	محمد رضا العلوی الأعظم کلی		الحسن بن آغا بزرگ الخراسانی
۹۵	(خطیب الأعظم)	۷۶	(سید مجنودی)
۹۵	محمد رضا الطیب الشیرازی (رضا خیری)	۷۶	الحکیم الإلهی الإصفهانی
۹۵	محمد رضا القمشهی الحکیم	۷۶	محمد حسن بن علی التّوری
۹۶	رضی اللاریجانی العلوی	۷۶	محمد حسن الإصفهانی
۹۷	رضا بن جعفر الفلکی (نجم الملک)	۷۷	محمد حسن الفلیسوف الإصفهانی (الصّینی)
۹۷	محمد رضا مهندس الملک	۷۷	محمد حسن بن حبیب الله الشیرازی
۹۸	محمد رضا بن رجب علی الإصفهانی	۷۷	محمد حسن جوزا
	حرف الزاء	۷۸	محمد حسن الخلیالی (عماد العلماء)
	زین العابدین القاسانی الطیب	۷۹	محمد حسین الزّنوزی
۹۹	(مؤنن الأطباء)	۷۹	محمد حسین السبزواری الحکیم
۹۹	زین العابدین الجهرمی	۸۰	محمد حسین الأفشاری
	محمد زکی الباذکوی المدرس (آقا میرزا)	۸۰	محمد حسین الإصفهانی المنجم بانی
۹۹	زکی ترک)	۸۰	محمد حسین بن علی آل کاشف الغطاء
	حرف السین	۸۱	الحسین بن رضا الباذکوی
	سلطان محمد بن حیدر محمد الجنازیدی	۸۲	الحسین الریاضی الکشمیری
۱۰۰	(سلطان محمد گنابادی)		الحسین بن الرضا الحسینی (شمس العرفاء)

- سلطان محمد بن أمان مقل القجری
(عباد الدولة) ١٠٠
- سليمان بن محمد رفيع التنكابي ١٠١
- سراج حسين بن محمد قلى لکهنوى ١٠١
- حرف الشّين
- شفيع بن إسماعيل الشّيرازى (وصل) ١٠٢
- شيرازى) ١٠٢
- الشريعة السنكلجى المتكلم ١٠٢
- شكر الله بن لطف الله الخراسانى ١٠٣
- محمد شريف الحكيم الهندى ١٠٣
- شفيق بك منصور الرياضى المصرى ١٠٣
- شهاب الدين بن نور الدين التيريزى ١٠٣
- حرف الصاد
- صالح الموسوى الحكيم ١٠٦
- صادق الصباغ القاسانى ١٠٦
- محمد صادق الأرموى المتكلم (فخر الاسلام) ١٠٧
- محمد صالح بن فضل الله البابلى ١٠٧
- صدرا لادين بن نعمة الله البادكوبى ١٠٧
- حرف الضاد
- ضياء الأطباء الطيب الخراسانى ١٠٩
- ضياء الدين المدرس الإصفهانى ١٠٩
- حرف الطاء
- طاهر بن فرج الله المدرس التنكابى ١١٠
- (ميرزا طاهر تنكابى) ١١١
- طاهر المازندرانى الحكيم
- حرف العين
- عارف الطاقانى الحكيم ١١٢
- عباس الدارابى الفيلسوف ١١٢
- عباس قلى الكلهر ١١٣
- عباس بن على الشاهرودى ١١٤
- عباس قلى بن محمد ولى القجری ١١٤
- عبد الله المدرس الخراسانى ١١٤
- عبد الله الرياضى الترشيزى (شهاب) ١١٤
- عبد الله بن محمد قلى الطبرستانى ١١٤
- عبد الله الرياضى الكيلانى (رياضى) ١١٤
- عبد الله بن خان بابا الرنوزى ١١٦
- عبد الله بن إسماعيل المنجم (نوبخت) ١١٧
- عبد الله بن نجم الدين القندهارى ١١٧
- عبد الحسين آباذى الهندى ١١٨
- عبد الله بن على اصغر الطيب الشيرازى ١١٨
- عبد الله بن عبد الكريم السكرى ١١٨
- عبدالرزاق بن محسن المهندس الإصفهانى (سرتيب) ١١٨
- عبد الجليل الكرمانشاهى ١١٩
- عبد الوهاب بن محمد الإصفهانى ١١٩
- البشاهانى ١١٩
- عبد الوهاب بن على محمد الإصفهانى المنجم ١١٩
- عبد الوهاب نشاط الإصفهانى ١٢٠
- عبد الغفار بن على محمد الإصفهانى ١٢٠
- عبد الباقي الكيلانى المنجم ١٢١
- عبد الباقي الطيب الطهرانى (اعتضاد الأطباء) ١٢١
- عبد الغنى الأبرقونى الأصرطرانى العلوى ١٢١
- عبد الرحمن بن نصر الله الخراسانى ١٢١
- عبد الرحمن المكنى المنجم ١٢٢
- عبد الجيد ميرزا بن على نقى القجری ١٢٢
- عبد الجيد الزنجبانى الحكيم ١٢٢
- عبد العلى بن أحمد الكوكبانى المنجم ١٢٤
- عبد الجواد الخراسانى المدرس ١٢٥
- عبد الحسين بن على ذو الرياستين ١٢٥
- عبد الكريم المحاسب الشيرازى ١٢٦
- عبد الكريم الخراسانى ١٢٧

- عبدالحسین بن یوسف الطّیّب الکافی ۱۲۷
- عبدالحکیم الخاقانی الأصطّرلابی ۱۲۷
- البغدادی ۱۲۷
- عبدالکریم الزنجانی النجفی ۱۲۷
- عبدالنّبی الخراسانی المنجّم (منجّم باشی) ۱۲۸
- عبدالکریم البیرجندی (اشراق) ۱۲۸
- عبدالوّهّاب بن عبد الرّحمان الخراسانی ۱۲۹
- علی الرّیاضی ناظم العلوم ۱۲۹
- علی العارف السّمّانی ۱۲۹
- علی بن محمّد جعفر التّبریزی المنجّم ۱۲۹
- علی بن صالح الأسیوطی المنجّم ۱۲۹
- علی بن جمشید التّوری الحکیم ۱۳۰
- علی بن عبدالله الرّوزوی الحکیم (آقا علی نوری) ۱۳۱
- علی محمّد بن جعفر الإصفهانی الحکیم ۱۳۲
- علی محمّد بن محمّد الإصفهانی الحکیم ۱۳۴
- علی نقی بن رضا قلی الشّکوهی (شمس) ۱۳۴
- علی نقی الوزیری الموسویّ ۱۳۵
- علی قلی بن الملک فتح علی القجری (اعتضاد السلطنه) ۱۳۵
- علی المدرّس الشّیرازی ۱۳۶
- علی بن محمّد حسن الیزدی الحکیم (میرزا علی ناسوق یزدی) ۱۳۶
- علی أصغر بن علی أكبر الحکیم ۱۳۷
- علی بن محمّد رحیم الطّیّب الشّیرازی (فخرالدوله) ۱۳۷
- علی المدرّس التّوری (آقا شیخ علی شوارق) ۱۳۸
- علی اللّنگرانی المدرّس ۱۳۸
- علی أكبر بن أبی الحسن الیزدی الحکیم ۱۳۹
- علی أكبر بن أحمد الشّیرازی (علّم) ۱۴۰
- علی أكبر السّیاسی ۱۴۰
- علی أكبر القزویّی المنجّم ۱۴۱
- علی محمّد الکشمیری الرّیاضی ۱۴۱
- علی رضا الإصفهانی المنجّم ۱۴۱
- علی بن الحسین القاضی الطّباطبایی ۱۴۱
- علی بن إبراهیم الرّزاهد النجفی ۱۴۸
- علی بن الجواد المرندی ۱۴۸
- علی بن محمّد رضا آل کاشف الغطاء ۱۴۹
- علی بن مصطفی مشرف بک المصری ۱۴۹
- حرف الفین
- غلام علی الحکیم الشّیرازی ۱۵۰
- غلام حسین بن محمّد علی التّلاری ۱۵۲
- غلام حسین الشّیرازی (رهنا) ۱۵۲
- غلام حسین الجونوری الفلکی ۱۵۳
- غلام حسین بن أسد الله الخراسانی المنجّم ۱۵۳
- غلام حسین الإصفهانی الأصطّرلابی (میدان کهنه ای) ۱۵۴
- حرف الفاء
- الفاضل الخراسانی المدرّس ۱۵۵
- الفاضل التّویّ محمّد حسین المدرّس ۱۵۶
- الفاضل التّفریشی المدرّس ۱۵۸
- فضل الحق بن فضل الإمام الهندی ۱۵۸
- فتح الله الإسترا بادی الطّیّب ۱۵۹
- فیلسوف شهیدزاده الشّیرازی ۱۵۹
- حرف القاف
- قاسم بن فتح علی القاسانی (صبا) ۱۶۰
- حرف الکاف
- کاظم زاده ایران شهر الکرماتی ۱۶۱
- محمّد کاظم بن محمّد الخراسانی (سید محمد کاظم عصار) ۱۶۱
- کاظم حسین بن حسین اللّکهنوی ۱۶۴
- العلوی ۱۶۴
- کریم بن إبراهیم الکرماتی ۱۶۴

حرف الميم	محمد المدرس القاساني (سرتيب)
۱۶۵	مهندس (۱۷۵)
۱۶۶	محمد بن محمد الحريري الفلكي المصري (۱۷۶)
۱۶۶	محمد علي بن عبد الرضا الشيرازي (۱۷۷)
۱۶۶	محمد مهدي الخراساني العلوي (سيد) (۱۷۷)
۱۶۶	مهدى شهيد (۱۷۷)
۱۶۷	محمد مهدي بن غلامحسين المنجم الخراساني (۱۷۸)
۱۶۷	محمد علي الفيلسوف القاني (۱۷۸)
۱۶۷	محمد بن علي اليرجندی (مشکوة) (۱۷۸)
۱۶۸	محمد مؤمن بن محمد الخراساني (۱۷۹)
۱۶۸	محمد علي الإصفهاني (۱۷۹)
۱۶۸	محمد علي التوري (۱۷۹)
۱۶۹	محمد علي بن محمد جواد الإصفهاني (شاه آبادي) (۱۷۹)
۱۶۹	محمد عباس التستري الهندي (۱۸۰)
۱۷۰	محمد بن هاشم الشرموطي المنجم (۱۸۰)
۱۷۰	محمود الرياضي (مدير الوزارة) (۱۸۱)
۱۷۱	محمود بن محمد حسين القاساني (عندليب) (۱۸۱)
۱۷۱	محمود بن الحسن الطيب الخليلي (ابن الخليل) (۱۸۲)
۱۷۱	الطبيب الرازي (۱۸۲)
۱۷۲	محمود المدرس الكهكي (۱۸۲)
۱۷۲	محمود المنجم الطهراني (۱۸۷)
۱۷۳	مهدى بن جعفر الطهراني (۱۸۷)
۱۷۳	مهدى الخراساني المنجم (۱۹۱)
۱۷۳	مهدى قلى الهداية التوري (مدير السلطنة) (۱۹۱)
۱۷۳	مهدى بن أبي ذر التراقي (۱۹۱)
۱۷۴	محراب الحكيم الكيلاني الإصفهاني (سرکار) (۱۹۲)
۱۷۴	آخوند ملا محراب (۱۹۲)
۱۷۵	مزين الدولة الموسيقي القاساني (۱۹۲)
۱۷۵	مسبح الطالقاني المدرس (۱۹۳)
۱۶۵	مجد الدين التاوي الحكيم
۱۶۶	محمد بن رفيع الدين البيضاوي الكيلاني
۱۶۶	محمد بن عبده المصري المفتي
۱۶۶	محمد بن مسعود المصري
۱۶۶	محمد بن محمد تقي الأفاقي
۱۶۷	محمد الطيب الشيرازي
۱۶۷	محمد بن الهاشم الهندي العددي
۱۶۷	محمد بن نور محمد الطهراني (اديب الأشراف)
۱۶۸	محمد علي النيشابوري الحكيم
۱۶۸	محمد اكرم الأفغاني الحكيم
۱۶۸	محمد بن علي الآملی
۱۶۹	محمد بن الحسن التستري الرياضي
۱۶۹	مين باشيان الموسيقي
۱۷۰	محمد بن هاشم الأنصاري
۱۷۰	محمد بن أحمد الكيلاني
۱۷۰	محمد بن الهادي السبزواري
۱۷۱	محمد الحكيم الزنجاني
۱۷۱	محمد المدرس الطهراني
۱۷۱	محمد بن معصوم علي الهيدجي
۱۷۲	محمد بن طاهر القاضي السهاوي (ساوي اديب)
۱۷۳	محمد فخر الدين الهندي
۱۷۳	محمد بن إمام الدين الكردي
۱۷۳	(حيران كردستاني)
۱۷۳	محمد بن محمود الحسيني الخراساني (عصار)
۱۷۴	محمد بن أبي القاسم طيب زاده
۱۷۴	محمد الطبيب الإصفهاني
۱۷۵	محمد المدرس الإصفهاني
۱۷۵	محمد الإصفهاني المنجم العلوي

۱۹۳	مرتضی بن آقا جان الطالقانی	۲۰۲	هادی بن المهدی السبزواری
۱۹۵	مرتضی بن شعبان الکیلانی	۲۰۲	هادی بن علی الخراسانی
	حرف التّون	۲۰۳	هبة الدّین بن الحسین الثّمهرستانی
۱۹۷	نصرالله الأردبیلی	۲۰۳	هدایة الله الرّامفودی الهندی
۱۹۷	نصیرالدّین محمّد الإصفهانی	۲۰۳	هدایة الله البسطامی الأورسیجی
۱۹۸	نصرالله بن محمّد رضا المراغی المنجم		هدایة الله بن حاج آقا المنجم
۱۹۸	نصرة الطّییب القوشانی (قوشانی)	۲۰۳	القراجه داغی
۱۹۹	نظر علی الطالقانی		حرف الیاء
۲۰۰	نصرالله الخراسانی		یدالله المراغی المنجم العجشیری
	نظام الدّین المهندس القاسانی (مهندس	۲۰۴	(منجم باشی)
	المالک)	۲۰۴	یوسف بن محمّد حسین الحکیم
۲۰۰	نعمة الله بن محسن الدّامغانی	۲۰۴	یوسف بن محمّد الکیلانی
	حرف الهاء	۲۰۴	یوسف بن محسن الأردبیلی
۲۰۱	هاشم بن محمّد حسین الکیلانی		

دیباچهٔ جدید

هوالحق

ذکر معنای چند به عنوان دیباچهٔ جدید کتاب حاضر، بایسته است و این است آن که:
الف: این متن، به پانز سال ۱۳۸۱ خورشیدی به همت حلیلهٔ جلیله، بانو فریدهٔ جعفری به یادبود چهارمین سال درگذشت والد ماجد مشارالیه، مرحوم مبرور علامه جعفری — طاب ثراه — به تعداد سی صد نسخه از طریق ریسوگرافی طبع، و نسخ آن هدیهٔ پیشگاه جمعی از اهل فضل گردید و هم به برخی کتابخانه‌های عمومی اهداء شد.

ب: تنی چند از اعظام عصر، به عین عنایت و رضاء در آن درنگریستند و به ترقیم رقیمه‌ای چند نوریّه، من بنده به تشویق خویش مباهی فرمودند، و هر چند که حفظ آثار بزرگان بایسته است، به لحاظ این که ایراد آن رقائم بدین مقام، موجب تکرّر شرمساری من بنده می‌گردد، صرفاً به یاد نام نامی معظمّ لهم به ترتیب تاریخ وصول مرقومات، تبرّک می‌کنم و دوام ایّام افاضات عالیات آنان خواستار می‌آیم:

۱- آقای سید محمدحسن قاضی طباطبائی — دامت برکاته — نجل زکّی سید العرفاء الواصلین، سیدنا السید علی القاضی — قدس سرّه،

۲- آقای میر سید محمدعلی روضاتی اصفهانی،

۳- آقای دکتر سید محمد دامادی،

۴- آقای دکتر مهدی دهباشی،

۵- آقای دکتر سید جعفر سجّادی،

۶- آقای دکتر محمد خوانساری،

۷- آقای عبدالحسین شهیدی صالحی حائری — دامت برکاتهم.

ج - از سونی دیگر شنیده شد که گاه نیز گفته می‌شود که مصتّف فقید، واجد احوال و اقوالی

می بوده است شاذ و نادر، و مآلاً نشر اثر او لزومی نمی داشته است، و لکن قولاً و قانلاً محل اعتناء نمی افتاد تا این که چنین معنایی از بعضی از اساتید عظام حکمت و معرفت نیز گوشزد من بنده گردید، و اینک صرفاً در مخاطبت با معظم له است که هر چند که آشکار است که منتهی به قیاس مع الفارق می گردد، آن کلام شاخ سید رضی — رضی الله عنه — با یاد می آورم که چون آن قصیده ای فریده که به رثاء ابواسحق صابی، زاده خامه و فروخته خاطر عاطر او است به مطلع:

أَعْلَمْتُ مَنْ حَمَلُوا عَلَى الْأَعْوَادِ أَرَأَيْتَ كَيْفَ حَبَى ضِيَاءَ النَّادِي

چون کاغذ زر دست به دست و دفتر به دفتر می گشت، و برخی را خوش نمی آمد که چنان عالمی علوی، سخنانی چنان، به تعظیم جز مسلمی بر زبان آورد، چنین می فرمود که «إِنِّي رِثِيْتُ فَضْلَهُ وَ مَارِثِيْتُ دِينَهُ»، و نقل این سخن و الا بدین مقام، چنان که بگفتم، البته عملی است نهاده بر پایه قیاس مع الفارق، و لکن به تنقیح مناط، ملاکی از آن فرادست می آوریم و می گویم که ما نیز علم و علمیّات مصنّف فقید، گرامی داشته ایم و می داریم و با آن شواذ و نوادر احوال و اقوال او، ما و امثال ما را کاری نمی بوده است و نتوانست بود.

د: مطلبی چند ذوربط، که از پی چاپ نخستین فرادست آمده بود، وارد نسخه حاضر گردید، و اینک نیز مطالبی چنان، به استدراک، بدان الحاق می شود به شرح آتی:

۱- فائدتی نادر به معرفت که به ترجمه دارای غره 198 از دارنده آن: حکیم عظیم شمس شکوهی غروی وارد است و از سر شموخی که آن را است، به دیباچه چاپ نخستین نیز بدان اشعار کرده ایم، و مشتمل است بر بیان راز دوریت حرکات ممکنات، معلوم آمد که متخذ است از افادات عالیات حضرت محی الحق و الحقیقه و المعرفة و الدّین، ابن عربی به الفتوحات، و هی هذه:

«... فحركة العالم دائمة لانهاية لها. ولو كان ثم أمر ينتهي إليه يسمي المركز يكون إليه النهاية، لسكن العالم بعضه على بعض بالضرورة، فبطلت الحركة، فبطل الامداد، وأدى ذلك إلى فناء العالم وذهاب عينه، والأمر على خلاف هذا، وإنما الناس وأكثر الخلق لا يشعرون بحركة العالم» => بیروت، دارصادر، بلا تاریخ، ج ۲، ص ۶۷۷، س ۱۹. فافهم و اغتنم و کن من الشّاكرين.

۲- به ترجمه دارای غره 20، به صفحه ۲۴، مراد از «کتابی در حکمت» که منسوب است با آقای آقا میرزا سید حسن بجنوردی — طاب ثراه — علی الظاهر، تعلیقه ای است بر اسفار => عباسیان و سیدی زاده: دانشوران بجنورد، دانشگاه بجنورد، ۱۳۷۲، ص ۱۴۷.

۳- به ترجمه دارای نمرة ۱۴۱، افزون می گردد که به شب چهارشنبه ۲۰/آبان/۱۳۸۳، از پی ایراد خطابه‌ای به مجلس تبجیل استادنا الاقدم، سرکار حاجی سبزواری - قدس سره - به انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، بدین عنوان که تأسیس تدریس شرح منظومه به حوزه عقلانی طهران، راجع است با آقا میرشهاب حکیم نیریزی - طاب ثراه - شنیدم استاد اجل، سید عبدالله انوار را - دامت برکاته - که پدرم سید یعقوب انوار مرا گفت که من به شیراز به حوزه درس حکیم عباس دارابی، با آقا میرشهاب حکیم، هم درس می‌بودم. و فیه تأیید لما أفاده المصنف متفرداً من تلمذة الآقا المیرشهاب الحکیم علی الحکیم الدارابی - طاب ثراه - بشیراز قبیل هجرت به طهران.

۴- به ترجمه دارای نمرة ۲۹۸، بیفزایید:

۱- به ترجمت حال حقائق مآل استادنا الاقدم، آقا میرزاهاشم اشکوری - قدس سره - به تحریر ثانی تاریخ حکماء، قصه‌ای ایراد کرده‌ایم مرسلأ در باب اختلاف آن بزرگ به قرائت کلمه‌ای به تمهید التواعد با استاد اعظم خویش آقا محمد رضا قشهای صهبا - قدس سره - = طهران، حکمت، ۱۳۸۱، ص ۳۴۹ >، و اینک می آوریم مُسند آن را از افادت بعضی از اعاظم اهل معرفت - دامت برکاته:

«جناب استاد ما، فاضل تونی ... از اعاظم تلامذه مرحوم میرزاهاشم اشکوری ... در مجلس درس شرح فصوص الحکم قیصری حکایت فرمود ... که آقا میرزا محمد رضا قشهای و آقا میرزاهاشم اشکوری ... استاد و شاگرد، در قرائت این عبارت تمهید (و عقلت متوحدة) اختلاف نظر داشتند ... آقا محمد رضا ... «غفلت» با (غین معجمه و فاء سغفص)، قرائت می فرمود و معنی می کرد و ... اشکوری «عقلت» با (عین مهمله و قاف قرشت)، پس از چند شب از ارحال میرزا محمد رضا، مرحوم اشکوری، او را خواب می بیند که در عالم خواب به اشکوری می گوید: آقا میرزا حق با شما است، همان قرائت شما (عقلت) درست است.» = استاد حسن زاده آملی: تمهید التواعد، قم، قلم، ۱۳۸۱، ص ۴۱، تعلیقه >.

۲- آقای صدرالدین شیرازی، با املاتی برخورده است بر ظهر نسخه‌ای از نصوص قونیوی، از فاضلی که مع الاسف نام خویش به ذکر اندر نیاورده است، حاوی مطلبی راجع با خاک پاک مترجم له، و کوییه آن از راه لطف با من بنده نیاز کرده، و این است صورت قسمی از آن:

(چون پس از سالها کاوش، سرانجام در اردی بهشت ۱۳۶۲ خورشیدی در جوار مرقد منور شیخ صدوق ثانی ... توفیق دیدار مزار شادروان حکیم الهی، میرزا

هاشم بن حسن اشكوری — رحمة الله عليه — را یافتم، در این جا تاریخ وفات آن مرحوم را می نویسم: دوشنبه ۲۵/ذیحجه ۱۳۳۲ مصادف با ۲۱/آبان ۱۲۹۳. محل دفن پیکر آن مرحوم، ضلع شمالی بقعه ... سنگ نوشته مزار آن مرحوم:

«وفات مرحوم خلد مکین قدوة الحكماء
و العرفاء و المجتهدين، مولنا الميرزا
هاشم بن حسن الاشكوری نور الله
مرقدہ و أطاب الله مضجعه، بیست
و پنجم ذی الحجة الحرام سنة ۱۳۳۲ قری».

ه: عنایت یاران گرامی، استاد دکتر غلامرضا اعوانی در قبول نشر کتاب به توسط مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، و آقای دکتر سید محمود یوسف ثانی در نظارت بر چاپ، و آقای هرمز بوشهری پور در استخراج فهرس اعلام و اسامی کتب، موجب امتنان و تشکر است و هم، چنین است زحماتی که آقای محمدامین شاهجویی ویراستار و خانم شیوا صفرنیا حروف نگار محترم آن متحمل گردیده اند، سعی جمیع، مشکور است و مأجور باد.

و: واپسین سخن نیز هر چند که یاد آن، تلخ کامی ساحت مینوی ایران را به ایام آغازین سال جدید مکرر می گرداند، گزیری از ایراد او نمی دارم، ذکر واقعه هائله سید الحكماء المتألهین، سیدنا السید جلال الدین الموسوی الآشتیانی است — طیب الله له التربة کما طیب له الطينة — که به ظهر روز چهارشنبه سوم فروردین هشتاد و چهار، عالم از خویش یتیم کرد و به روز شنبه ششم فروردین، به حجره دارای غره سی و هفت صحن آزادی آستان قدسی نشان رضوی — علی مشرفها آلاف التحیات — بیا سود و بیارمید و بزرگا مردا که او بود.

و کتب اللائیة شها فی ۸۴/۱/۳۰

دیباچه

هو الحق

وَالصَّلَوَاتُ الزَّكَايَاتُ عَلَى وَلِيِّهِ الْمَطْلُوقِ

ایزد دادار را بسی سپاس می آورم که با طبع این کتاب مستطاب، آرزوی که به سالیانی دراز بر سر می داشتم با ساحت وصول رسانید. و چنین است مفضل این بجمل که از همان گاهی که رفاقت توفیق را به أوائل جوانی به زیارت ذوسعادت عالم عیلولم، علامه مجهول القدر، مرتضی المدرس الگیلانی — طاب ثراه — مستسعد آمدم و به خدمت او پیوستم و این خطاب کریم که فی الحقیقه تالی تلو اخبار الحکماء قطعی و عیون الأنباء ابن ابی اصیبعه و روضة الأفراح شهرزوری است، و بل که به لحاظ نظارت به احوال حکماء متأخرین و وجدان فوایدی نادر بدان باب ارجح بر آن است، به دیده اندر آوردم، همی خواستمی و بل که می کوشیدمی تا مگر مشاطة طبع حجاب تواری از چهر مهر جهان آرای او فرو گیرد، چنان که مثل را گاهی وصف آن با آقای دکتر سید حسین نصر باز نمودم، و او بفرمودم که من بسی مشتاقم، بیاورش تا دربینم و کاری کنم، ولكن مصنف نذیر النظر از سر سوء ظنی مفرط که از قبل برخی اعمال ناهنجار جمعی آدمی رویان دیو خوهر او حاصل آمده بود، از ارائه کتاب ابا فرمود. و به تعاقب اندر، به معرفی آن در مجله وحید پرداختم، ولكن پیوسته این بیت صادق می آمد که می گوید و چه نیک می گوید و راست که:

فرشته ای است بر این بام لاجوردین فام که پیش آرزوی بیدلان کشد دیوار
تا مگر به سال ۱۳۷۹ که با مرضی مزمن مهلک دچار می بودم، تا بدان جایگاه که طبیب که نیز حبیب است بالصراحه قطع امید کرده بود، ولكن حق — حقت کلمته — عمری مجدد اعطاء

فرمود، به ایام نفاقت از آقای دکتر مهدی محقق — دامت برکاته — شنیدم که مصنف جلیل جهان با جهانیان پرداخته است — اطاب الله ثراه — و صبیۀ مرضیۀ او، این کتاب به قصد طبع با انجمن آثار و مفاخر فرهنگی سپرده، و هر چند که توانی نمی داشتم به کارسازی نقش بندان کارخانه غیب، شوقی قدیم که روی در پرده تواری در پوشیده بود به تجدّد رسید، و از پی آن که معظم له حسب التقاض کپیۀ متن آن هدیه فرمود، تراجم ناظر به احوال متأخرین را که افزون بر سی صد ترجمت است از آن برآوردیم، و بر برخی از آن حاشیاتی چند تعلیق کردم، تا کراسه ای که اینک فرادیده و دست است فراهم آمد، و با انجمن مزبور سپرده شد، ولیکن بماند و بر نیامد، تا سرانجام دستی برآمد و کاری کرد.

اینک بیاید گفت:

الف: مصنف شریف این مصنف منیف، مرحوم مبرور، الشیخ مرتضی بن الشیخ شعبان — الدیوشلی الرشتی الفروی الشهیر بالمدرس الگیلانی — طاب ثراه — (متولد ۱۳۳۵ قمری به نجف اشرف و متوفای یکشنبه ۱۷ مرداد ۱۳۷۸ به طهران) عالمی می بود جامع علوم قدیم، و از تلامذ طبقۀ اولای جمعی غفیر از مشائخ حکماء، عرفاء و ریاضیون عصر، بالاخص آقا شیخ صدرای بادکوبه ای و آقا شیخ نعمه الله دامغانی و آقاشیخ محمدعلی شاه آبادی و آقا شیخ حبیب الله ذوالفقون اراکی و آقا شیخ علی ناسوتی یزدی و آقا شیخ مرتضی طالقانی و آقا شیخ علی نقی شمس قفقازی و آقا شیخ عبدالحسین رشتی و آقا شیخ علی زاهد قسی و مهندس عبدالرزاق خان سرتیپ بغیری و آقا شیخ أسدالله زنجانی و آقا سید ابوالقاسم خوانساری و آقا شیخ محمدحسین آل کاشف الغطاء و ذبیح الله بهروز و آقا سید علی قاضی — قدست اسرارهم — و نیز دارای آثاری خارج از حد متعارف، به معارفی شتی از معقول و منقول، تا بدانجایگاه که فاضلی از فضلاء معاصرین ما، آقای عبدالحسین جواهر کلام، نام او، به جایی = بجلۀ آئینه پژوهش نمرة ۶۱ ص ۱۱۱ < فهرستی مشتمل بر یک صد و پنجاه عنوان از عناوین کتب و رسائل او به جمع اندر آورده باشد، به حالی که می دانم که کامل نیست و با این همه، مجهول القدر بماند و مظلوم بزیست. ولیست هذه بأول قارورة کسرت فی الاسلام ولا بآخرها.

ب: کتاب به افادت شخص شخیص مصنف شریف آن به پایان او، به سال ۱۳۵۸ قمری به مدرسه کبرای خلیلی به نجف اشرف به تصنیف اندر آمده بوده است، و أحد از مشایخ او و هو — الرجالی الکبیر، صاحب الذریعه — طاب ثراه — آن را تذکرة الحکماء نام کرده بوده است، و پس آنگاه به سال ۱۳۷۰ قمری به مدرسه قوام نجف، تراجم کثیر دیگری به دست مصنف بدان افزوده گشته بوده است، و هم، نام آن به معجم الحکماء دیگرگون گردیده، و سرانجام به سال ۱۳۸۰ قمری به مدرسه مروی طهران از سواد به بیاض اندر آمده بوده است، حاوی حدود یک هزار و

دو بیست ترجمه. اقول و لنعم ما قیل:

تری انت دهنأ فی قواریر صافیا و لم تدر ما یجری علی رأس سنسم
ج: کتاب مستطاب، حاوی فواندی است نادر منحصر، اولاً به نقل سلسله اساتید معقول
مصنّف جلیل تا برسد مسلسلّاً به شیخ رئیس ابوعلی سینا، و بالاخص به ذکر اسم سامی جناب
سید حیدر آملی سمی جناب سید حیدر آملی ماضی شارح فصوص الحکم که من بنده نیز به
تحریر ثانی تاریخ حکماء شرحی در باب آن بزرگ که به روزگار غلبه افغان لایبض الله و جوههم
می بوده است، و البته به برکت برامکه و یعنی به استفاضت از مصنّف مبرور، تعلیق کرده ام، و
ثانیاً به تراجم حکماء عظام و عرفاء فخام الآتی ذکرهم المقدّس — قدّست اسرارهم —:

۱- آقا شیخ اسدالله عارف هراتی یزدی

۲- مولی محمدباقر هزار جریبی

۳- آقا شیخ محمدتقی آملی

۴- آقا سید محمدجواد طباطبائی تبریزی

۵- آقا شیخ محمدجواد جزایری

۶- آقا شیخ حبیب الله هیوی ذوالفنون اراکی

۷- آقا سید حسن بجنوردی

۸- آقا شیخ محمدحسین آل کاشف الغطاء

۹- آقا میرشهاب الدین حکیم نیریزی شیرازی

۱۰- آقا شیخ صدراى حکیم بادکوبه‌ای

۱۱- المولی طاهر الحکیم المازندرانی

۱۲- حکیم عباس دارابی

۱۳- مولی عبدالله مدرّس خراسانی

۱۴- اُستاد الاساتید، آخوند ملاعلی نوری

۱۵- میرزاعلی ناسوتی یزدی

۱۶- میرزاعلی نقّ شمس قفقازی

۱۷- مجدالدین ابوالفضل حکیم ساوجی

۱۸- قاضی سماوی

۱۹- شیخ المشایخ آقا شیخ مرتضی طالقانی

۲۰- آقا شیخ نعمة الله حکیم دامغانی

که عموماً، نوع منحصر به فرد است و لنعم ما قیل:

آن کس که ز شهر آشنائی است داند که متاع ما کجائی است
د: نیز حاوی فائدتی است فارد به معرفت، در سبب دوریت حرکات ممکنات، و انحصار آن به
قوسین نزول و صعود، و این است متن آن از افادت حکیم عظیم، شمس الدین علی نقی بن - رضا
الشکوهی القفقاوی الغروی (۱۲۹۲-۱۳۶۸) از تلامذ حاجی فاضل خراسانی و از اساتید
مصنف - قدس سرار هم - که به ترجمت او ایراد فرموده است:

«... سلته يوماً عن مقتضى حركات الممكنات على طريق القوس الصعودى والنزولى الدائرة
بينهم، فأجابنى: لولم يكن كذلك، للزم انعدام الممكنات بأسرها، فقلت له: كيف يا استاذ؟ قال: لأنَّ
الحركة على غير الدائرة تستلزم السكون، ويلزم من هذا السكون انقطاع فيض المبدأ الأوّل -
تعالى جدّه - عن الممكنات فثبت المطلوب».

فها أنا اقول که کاشکی خلق، انفاص قائل این کلام قدسی اساس همی نوشتندی، تا چه باشد
حکم کلام او:

وأرى لكم أن تكتبوا أنفاسه إن كانت الأنفاس مما يكتب

ه: تراجم مرتب است به نظام آلفابتیک، ولكن تو گوئی چندان منظم نیست، و افسوسا که
من بنده نیز از سر اغتشاش حواس ناشی از بیماری، نائل به تنظیم دقیق آن نگردید.
و: این کتاب مستطاب با تاریخ حکماء و عرفاء متأخر که افروخته چراغ ناتوان خاطر فاتر من بنده
است و بحمد و منه، تحریر ثانی آن به ماه گذشته از سوی انتشارات محترم حکمت منتشر گردید،
فرستی رهان است و رضیعی لبنان.

و کتب اللاشیء سُها عفی عنه ربّه

بسا خریات الثلاثا ۸ مرداد

۱۳۸۱ بظهران صینت عن الحدثان